

Бойка Мирчева (София, България)

ПРЕПИСЪТ НА СЛУЖБАТА ЗА КИРИЛ В РЪКОПИС № 164 ОТ СБИРКАТА НА А. И. ХЛУДОВ В ДЪРЖАВНИЯ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ В МОСКВА

Както е известно, Службата за Кирил е едно от най-ранните оригинални химнографски произведения на старобългарската литература. От познатите вече 25 преписа на това произведение достойние на науката стана и текстът на още един сръбски препис, известен досега само по библиографски път – този от сбирката на А. И. Хлудов под № 164 (нататък Хлуд. 164) в Държавния исторически музей (ГИМ) в Москва. За преписа съобщава А. Попов в Каталога на сбирката на Хлудов. Той пише, че Служба за Кирил се съдържа в празничен миней (трефологий) от XIV в. след л. 73а¹. Преписът е използван и в изследването на Б. Карастоянов², без обаче да се дава нито текстът на преписа, нито на изследваните от него преписи на творбата. Благодарение на колегата Славия Бърлиева сега разполагам с микрофилм от този препис.

Службата се намира на л. 131а–132б. Тя има следния състав: групата на стихирите на „Господи възвах“ е на четвърти глас. Тя започва с тропар № 41б по номерацията, въведена от Б. Райков³. Този тропар е изписан само в три други преписа на произведението – от сбирката на Българската академия на науките № 23 (БАН 23)⁴ от началото на XV в., в преписа от манастира „Св. Екатерина“ № 25 (Синай 25)⁵ от XIV в., в които е поместен след трите стихире от вечерния дял, и в преписа от НБКМ № 895 от края на XIII – началото на XIV в. (Соф. 895)⁶, където играе роля на светилен (последен) тропар. След него са поместени две стихире от вечерния дял така, както ги намираме и в БАН 23 и Синай 25. След групата на „Господи възвах“ е поместена слава на шести глас, за която засега няма паралели.

¹ Попов, А. Описание рукописей и каталог книг церковной печати А. И. Хлудова. М., 1872, с. 347.

² Карастоянов, Б. Песнопения за св. св. Кирил и Методий в невмени извори от XII–XX в. С., 1993.

³ Райков, Б. Два новооткрити преписа на Службата за Кирил Философ и няколко бележки върху нейния състав. – В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С., 1969, 203–218.

⁴ Ангелов, Б. Служба на Кирил Философ. – Изв. Архив. инст., 1, 1957, 283–289.

⁵ Фотокопия от този препис ми бяха любезно предоставени от Кл. Иванова, за което ѝ изказвам сърдечна благодарност.

⁶ Райков, Б. Цит. съч., 213–218.

Стиховните стихире (двете на глас трети и славата на глас втори) са същите, които са ни засвидетелствани във всички преписи на Службата за Кирил. След тях е поместен отпустителен тропар на осми глас, също без паралел, след което е изписан канонът на Службата така, както го намираме в повечето преписи — от № 6 до № 40 според номерацията на Б. Райков.

Преписът в Хлуд. 164, който е сръбски, носи характерните белези на всички останали сръбски и български преписи на Службата, за разлика от отделилата се рано руска текстова традиция на произведението. Така например в него са намерили място всички тропари — и най-архаичните по съдържание като например № 35, в който се говори за Панония, кондакът № 27 и икосът № 28, седалният № 14, чието включване е един от бележите за архаичност на текста, определени от Б. Райков⁷. В края на произведението е поместен светилен тропар, за който засега не съм намерила паралелен текст.

Както е известно, ирмосите дават ритмо-мелодическата основа на канона. Сравнението на ирмосите, засвидетелствани в Хлуд. 164, показва, че само на две места те се отличават от основната, вероятно най-близка до оригинала, версия на Службата, която, за разлика от Синай 25 и БАН 23, е написана на четвърти, а не на осми глас. Двата променени ирмоса са съответно на петата песен — тук е изписан същият ирмос, който намираме в преписите от НБКМ № 140 (Соф. 140)⁸ и № 141 (Соф. 141)⁹ и в преписа от Църковния музей № 89 (Варов.)¹⁰, както и в руски препис от средата на XVI в. от библиотеката на Висшата духовна семинария в Люблин № 538 (Люubl.)¹¹, група, която се обособява и по други белези, и в деветата песен, в която промяната не съвпада с никоя друга. Въпросът за вариантността на ирмосите в едно и също произведение е много сложен, тъй като е свързан с промените в структурния тип на Ирмология, както и с наличието на две преводни славянски версии на един и същ византийски оригинал според изследванията на Милош Велимирович¹². Важното в случая е, че в Хлуд. 164 намираме една може би близка до оригинала версия на ирмосите от Службата за Кирил, запазена в ранните руски нотирани преписи на творбата¹³.

Ще се спра и на някои текстови особености на преписа, съхранен в Хлуд. 164. В 35-и тропар е запазена правилната форма *земля Панонская* — както е било в оригинала на произведението. Подчертавам този факт, тъй като тази форма четем единствено в два други сръбски преписа — този от манастира „Св. Пантелеймон“ в Света гора (Пант.)¹⁴ и в преписа от сборката на М. Н.

⁷ Пак там, 203–218.

⁸ Преписът не е издаван, но е използван за разночетения в изследването на Ив. Гошев: Гошев, И. Службата на преподобния наш отец Кирила Философа. (По ркп. № 89 на Синодалния църковен музей в София). — Год. СУ. Богосл. фак., 15, 1937–1938, 103–116.

⁹ Райков, Б. Цит. съч., 209–213.

¹⁰ Гошев, И. Цит. съч., 103–116.

¹¹ Наумов, А. Службата на св. Кирил в един кирилски ръкопис от Люблин. — В: *Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europensia*. Vol. 1. S., 1988, 293–299.

¹² Велимирович, М. Структура старословенских музичких ирмолога. — В: Хиландарски зборник. Т. 1. Београд, 1966, 139–161.

¹³ Срв. Карастоянов, Б. Нотирани канони за Кирил и Методий в руски служебни миней от XII в. — Във: Втори международен конгрес по българистика. София, 23 май – 3 юни 1986 г. Доклади. Т. 21. Кирилметодиевистика. С., 1986, 364–371.

¹⁴ Срв. Алксандров, А. Служба святому Кириллу, учителю славян. По рукописи русского Пантелеймоновского монастыря на Афоне. — Памятники древней письменности, 107, 1895, 1–27.

Погодин № 323 (Шл.)¹⁵. В по-ранни преписи на това място има грешка, вероятно плод на неразбиране от страна на преписвачите – има форми като *Клонъ*, *Окнанъ*, *Поновъ* и т. н., като в Скопския миней от XIII в. (Ск.)¹⁶ от НБКМ № 522 достига до форма *земѣ пинтннскаѣ*.

В няколко случая в Хлуд. 164 намираме смислен текст там, където в някои от останалите преписи той е опорочен. Така например в 16-и тропар, в който се говори за знаменития и много пъти коментирани в науката Замврий, преписвачът, който вероятно също не е разбрал текста, е променил думата, поставяйки на нейно място близка по звучене лексема (вм. *ѣко Замъвърю четем ѣко савью провъзна ѣ мадынамъскын ересн*), като при това се е получил смислен текст.

Друг пример на преосмислен текст намираме в 23-и тропар. В повечето преписи той гласи: *Сънемъ мртвнѣ са приложъ са агарѣнѣхъ ѣко зъмнѣ жнвѣщн въ приѣчахъ* и т. н. В нашия текст четем: *Сномъ оумрътвен се н приложн се въ грѣхъ*. Обяснението на тази промяна може би е в различното значение на *агарѣннѣ* в старобългарски, когато е писана Службата, и в XIV в., когато е преписван текстът.

Интересно е да се отбележи, че и в 30-и тропар откриваме запазен смислен текст, за разлика от много други преписи. Така в Зографския препис от XIII в. четем: *Не оустрашн се зчнтелю вонѣскн едннѣ възнтн в пльскъ жндѣвскын. всѣхъже народъ нхъ мждростнѣ развързе стальпъ...* В Хлуд. 164 и в Соф. 895 е запазена старинната причастна форма *съвъкъ*, с която текстът става смислен.

И още един пример на правилен текст. В 31-и тропар според наблюденията на Хр. Кодов единствено в Ск. е запазена формата *свъме*, с която той тълкува текста така: „Тачим те като знаменит източник на правоверие, премъдрий Кириле“. В Хлуд. 164 също намираме *свъме*.

Ще се спра накратко на някои основни характеристики на Хлуд. 164, свързани с езика и правописа на преписа.

За българска основа, от която е бил преписан той, говорят примерите със запазено жд: *сѣхожденнѣ* в 1-а стихира на вечерния дял и прилагателното в сравнителна степен *слаждышн* в 12-и тропар. Написание жд намираме и във формата *также* в славата на осми глас в началото на Службата, за която засега не е намерен паралелен текст, както и в *икос* № 28 – *раженнѣ*, дума, която четем единствено в този препис.

Особено показателни за българския протограф са примерите, в които намираме отглас на среднобългарското смесване на носовките. То се открива най-вече в причастните форми. Така например в цитираната по-горе слава на осми глас намираме причастната форма *оукрашаю* вм. *оукрашаѣ*, в 11-и тропар четем *проганѣю* вм. *проганѣѣ*, в 13-и тропар *спю* вм. *спасаѣ*, в 15-и тропар *вбанстаю* вм. *овбанстаѣ*, в 27-и тропар (кондак) *просвъщаю* вм. *просвъщаѣ*, същата форма и в 39-и тропар, *стоѣщнѣ* вм. *стоѣщннѣхъ* в 39-и тропар. Във всички останали случаи е проведено правилото за заменяне на *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, *ѣ* съответно с *о*, *ю* и *ѣ*.

¹⁵ Ш л я к о в, Н. Служба преподобному отцу нашему Кириллу, учителю словенскому. – Изв. ОРЯС, 15, 1910, № 3, 151–187.

¹⁶ Р а д ч е н к о, К. Заметки о рукописях, хранящихся в Болгарской митрополии в г. Скопья, с приложением службы Константину Философу по среднеболгарскому списку. – Изв. ОРЯС, 12, 1907, № 3, 157–162; И в а н о в, И. Български старини из Македония. С., 1931, 291–295.

Хлуд. 164 е едноеров – има само ъ, като на много места той е удвоен – характерна сръбска правописна особеност.

Ятовата гласна в някои случаи се пази, а в други се заменя с е, като преобладават случаите с ъ.

Що се отнася до вариантите с ъ и н, преписвачът е проявил свръхстарателност, тъй като на много места ъ е заменило н, а както е известно, в сръбския език (още от XII в.) се загубва разликата между двете гласни.

По отношение на епентетичното л преписът е напълно в нормата на сръбските ръкописи – то се пази във всичките си позиции.

Ето и някои от най-важните морфологични особености на преписа.

На първо място ще отбележа запазените форми от старите склонения: запазената форма от и-дълги основи, използвана за вин. п. в 31-и тропар цркве така, както я намираме и в друг сръбски препис – Соф. 895 от XIII в.

Формата за г-основи тв.п. мн.ч. в израза словесн твонмн в 19-и тропар е съхранена и във всички останали преписи. Архаична форма за г-основи род.п. ед.ч. с окончание -н: тълесн откриваме в 38-и тропар, докато във всички други преписи е засвидетелствана вече новата форма тълл.

Във втората стихира на вечерния дял намираме вече изменяемата форма на прилагателното нспльнь, докато в някои по-ранни преписи е запазена неизменяемата нспльнь.

Особено показателни за разволя на текста са промените, настъпили с причастните форми. Замяна на причастна с финитна форма намираме в 33-и тропар – в някои от преписите е изписано приложь са, заменено с приложньв са, а в Хлуд. 164, както и в Ск., Любл. и Шл. откриваме вече глагола приложн. Същата замяна се наблюдава и в 34-и, и в 25-и тропар.

Въпреки това има и запазени причастни форми в Хлуд. 164 и в останалите преписи – в 19-и тропар оукрашь са четем във всички преписи. Същото наблюдаваме и в 6-и тропар – причастието просвъщь вм. глагол. Но това са единствените примери за запазена причастна форма. Може да се каже, че в Хлуд. 164 най-последователно е прокарана замяната на причастните с финитни глаголни форми, повече от който и да е друг препис на Службата.

Интересно е да се отбележи, че в преписа има форми на дателен притежателен: в 19-и тропар нечестивнмь; в 17-и тропар на две места – сна отцоу и снпоу и снове свѣтоу. На това място в много от преписите има родителен притежателен.

Накрая ще посоча една интересна графична особеност – изписването на тринадъчннкы като гъдъчннкы. Лексемата е изписана на две места – в 10-и и в 35-и тропар.

* * *

Тук публикувам текста на този досега неизследван препис, като го разделям на тропари и въвеждам номерацията, приета от Б. Райков. Запазвам оригиналната пунктуация, графични особености, надредни букви и знаци, като въвеждам главни букви за личните и местните имена.

- земле же мръскимъ блговѣрна въ тышноу. въ вѣнныи швнтвлен
вселн сее:~
22. О Спасе члвкы ѿцу равень и снѡу. члкъ бываетъ не тебе прѣтаѡ. пльть
прѡимъ землю ѡбгаты. немѡму цврѣвоу (sic!) сьдѣтель:~
Пѣ. с. Ірмѡу: Придоу въ глѡбн.
23. Снѡмъ оумрѣтвы се. и приложн се въ грѣхъ. іако змыа жнвоушы въ
прнчахъ. трыслньчнѡ іѣдыного бжтва. слѡу възмагае:~
24. Іако нзбранна стрѣла іавн се. керетыгомь. скрѣвенъ тѣлѣ стѣмь.
пррчыскы выпнѡше хранѣща се. и бгомь прострѣліающа:~
25. Възлюбн нзмлада прѣмудрѡ. и стыннѡу моудре. сестроу севѣ
сьтворнл іеснѡ. и оумоудрн се бгомь блжене. іавылъ се іесы фнлософѣ:~
26. О Незекїѡ те вндѣ дѣрѣ. нмн же прнде іѣдннъ бѣ. нз ложекн стыхъ
твонхъ. прошъ. пльтю прѣтаѡ. и не вставлъ іестъ: Кѡ. Глѡ. в.:~
27. Тврдымъ оумомъ и бгодѣховнымъ, оученнемъ. просѣщае мѣра.
прѣсвѣтлымъ зарамнѡ. ѡвѣтче іако млыннѡ вселеннѡу Кѣрыле стѣе.
расвѡ бжнѡ сло прѣсвѣтлоѡ. на западѣ и сѣверѣ и юзѣ. мѣра
просѣщаю оученнемъ сѡ:~
28. Нко. свѣтло жнтнѡ възлюбвы стѣе. зарамы трѣслнѣчагѡ бжтва. свѣтло
прнде іако млыннѡ вселеннѡу. сѣверьскоу землю (sic!). на юзѣ
просѣтѣы, западннѡ же свѣ вьснѡ незаходымн. тѣмь и мнѣ мракъ
грѣховны раженнѡ. стѣ сьвнше испросн блгѣтѣ дѣховнѡу. нмашн бо
дрзновленнѡ. непрѣстайно млн хѡ ба ѡ всѣ на:~
Пѣ. з. Непоклонн:~
29. Словеснмн пншлѡмн. прнзнвае блженне. ѡвѣць въ ѡградѣ стѡю.
мудрымн сн прнчамѡ гвы воу. красотѡу и сладѡстѡу. словесы твонмн.
ѡгонншн оучнтелю:~
30. Не оустрашн се оучнтелю, воннскн іѣдннъ. вѣшь въ плькѣ жндовьскы.
сьсѣкъ же нарѡн и. прѣмудрѡстѡу. разерѣе стлѣ іако и ѡнъ Хананенскы.
прнчамн пррчыскымн:~
31. Те істочннка знаменнаго свѣме. правѣнн вѣрѣ моудре. водн
златотѡчннѣ

л. 1326

- напаѡнѣшн. всегѡ блгынѡ вѣрн снѣ. испльнѡюща. іако рѣкѣ. теченнѡмъ
црѣвѣ гнѣ:~
32. О Небесѣ те шнрѡшнѡ сьдѣла бѣ. въ ложекнхъ бо твонхъ вселн се бгѡ,
прѣтаѡ. тѣмъ же тн се млнмь. стежавшѡму мн прѣгрѣшеннѡ. ѡтавы
мльтю покѡяннѣ:~
Пѣ. н. Ѱрокн:~
33. Свѣ прнложн се. свѣ іавы се вьннтысѡмъ. нже ѡ ба фнлософѣ. нѣь бо
ѡврѣте се Павелъ дѣльмнѡ. прѣшь вьсоу землю въ іезыкы. свѣтлѣн
слнца снѡѡ. слѡмъ и оученнѡмъ, оучнтелю блженне:~
34. Іако бо прѣтрьже сѣ, зѡворъ іеврнскы. ѡстрѡтоу словесъ твонхъ блжене. и
въ градѣ сѣверьскы. и въ козарнхъ прнложн се. ты бо множьствомъ
посѣченнѡ оучнтелю стѣ іако и Голнѡда Дѣдѣ въ поганыхъ:~

35. Велнѣ те в плота тврѣда. землѣа Паноньска, блженне нмоушы. блочдне
еретычскоѣ роуши кннгамы. ꙗзычнны крѣпко наоученн тобою.
тѣмже оучнтелѣа моудраго помннajúще хѣа славымы:~
36. Кннгамнн оучнтѣ двѣо прѣркѣ. вѣоу те проповѣдаемь. рѣн бо ѡтроче
ветхаго днѣмн. ꙗко нова члка. тѣмъ те прѣстаѣа прославлѣе.
Пѣ. ф. ꙗрмѣ:~ Всакъ земльно рѣнн:~
37. ꙗко свѣтла те грѣа. хѣ възложн вальшатн се въ коньцехъ стѣ. вѣнцн
цркъовнѣмь. того бо радн подвѣза се дв съмрты. оумножн вѣрннмь
вспнтѣннн. разумно говѣннемь:~
38. Паулоу оученнемь ты бы. того бо дѣтѣлемь послѣдова. прнде до
края западны. сло расѣванѣ въ ꙗзыцѣхъ н въ оокнахъ. н въ рнмѣ дхъ
своѣ сты. боу своѣмоу въ роуцѣ прѣда:~
39. ꙗко сѣце намь стѣтелю. всоудѣ во лочамн н прнчамн. просвѣщаю
бгогласе. вѣрою поюшоу те. н ѡ рацѣ стоящнн твоего тѣлесн. помѣнн
блжене оученнкѣ свое:~
40. Лочамн твоего свѣта прѣстаѣа. дшюу мою ннѣ просвѣтнн. лежоушоуу въ
гробѣ гнѣѣлнѣ. възвыгнн врагомь съкроушеннн. wskрѣблѣajúщн дшюу
мою. къ сладстемь грѣховннмь. порѣюцаго ме:~ свѣ:~
- 41г. Въ цркъвѣ бжествнѣн. невѣрнстн ѡтрочн днѣа. како сн кннгн. вѣстѣ
неоучнвн глахоу. како прѣмоудрѣ бжн ꙗе соуща. ѡ ба вѣкы
неразлочнмь ꙗе:~ Пон сты. цо нвер:

Boika Mirčeva (Sofia, Bulgaria)

THE COPY OF THE SERVICE FOR CYRIL IN MANUSCRIPT No. 164 IN THE
COLLECTION OF A. I. KHLUDOV IN THE STATE HISTORY MUSEUM
IN MOSCOW

(Summary)

The article examines the peculiarities of a known since long but unpublished and little used copy of the Service for Cyril in a manuscript of the 14th c. Its comparison with the other copies of the work shows that in certain cases it preserves forms and meaning close to the basic text and in other changes and gives new meaning to phrases left vague in other copies. The textological and linguistic peculiarities of the copy, its musical structure and its connection with the other South-Slavonic copies are emphasized. Finally the text of the work is published.